

Рукопис опубліковано:

Захаркіна Л.С. Підвищення рівня фінансової грамотності населення України / Л.С. Захаркіна, К.П. Катериніна // Економічний форум. – 2014. – № 4. – С. 200-207.

УДК 336.011:330.567.2

Л. С. Захаркіна, к.е.н., старший викладач кафедри фінансів і кредиту,
Сумський державний університет
М. П. Катериніна
студентка кафедри фінансів і кредиту,
Сумський державний університет

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

У публікації аналізується сучасний стан інвестиційної активності населення України. Досліджується зв'язок між рівнем фінансової грамотності населення та рівнем інвестиційної активності населення. Запропоновано перелік нововведень для підвищення рівня фінансової грамотності населення (за віковими групами).

Ключові слова: населення, фінансова грамотність, заощадження, інвестиційне рішення, інвестиційна активність населення.

L. Zakharkina, M. Katerynina
Sumy State University

INCREASE OF THE LEVEL OF FINANCIAL COMPETENCE OF UKRAINIAN PEOPLE

In the published work the contemporary state of the investment activity of Ukrainian people is analyzed. Connection between the level of financial competence and financial activity of people is researched. The list of innovations for the increasing the level of people's financial competence (distributed according to their age) is given.

Key words: people, households, financial competence, savings, investment decision, investment activity of people.

Л. С. Захаркіна, М. П. Катериніна
Сумский государственный университет

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

В публикации анализируется современное состояние инвестиционной активности населения Украины. Исследуется связь между уровнем финансовой грамотности населения и уровнем инвестиционной активности населения. Предложен перечень нововведений для повышения уровня финансовой грамотности населения (по возрастным группам).

Ключевые слова: население, финансовая грамотность, сбережения, инвестиционное решение, инвестиционная активность населения

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На сьогодні особливої актуальності набуває проблема залучення до економіки України в якості фінансового ресурсу тимчасово вільних коштів населення.

Особливістю інвестиційної діяльності населення є те, що громадяни самостійно приймають інвестиційні рішення під впливом ряду факторів, які потребують всебічного вивчення для подолання суб'єктивно необґрунтованих рішень, наслідком яких є недоотримання додаткового доходу від інвестиційної діяльності. Причиною ряду необдуманих рішень в інвестиційній діяльності або ж повне ігнорування можливості її здійснення є низький рівень фінансової освіти українців.

Результати останніх досліджень щодо рівня фінансової освіченості населення України свідчать про те, що «більшість осіб віком від 20 до 60 років недостатньо розуміють, таке кредит, іпотека, страхування, змінювані процентні ставки, інвестиційні фонди, акції або облігації. Більшість українців не можуть правильно відповісти на прості математичні питання, відповіді на які необхідно знати, щоб управляти власними фінансами. Хоча це досить поширена ситуація (як показують дослідження, навіть у розвинених економіках рівень фінансової грамотності більшості людей залишається невисоким), в Україні ця проблема ще й ускладнюється недостатнім розумінням прав споживачів у сфері фінансових послуг» [1, с. 9].

Таким чином, проблема підвищення рівня фінансової грамотності населення в Україні потребує нагального вирішення, як на рівні кожного індивіда та/або домогосподарства, так і на загальнодержавному рівні.

Тематика дослідження відповідає державній програмі, затвердженій Кабінетом Міністрів України «Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 рр.» № 867-р від 31. 10. 2012 р. [2].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питанням підвищення фінансової грамотності населення в Україні присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як С. Юрія. [3], Т. Кізими [4], Н. Славянської, А. Незнамова [5] Б.Приходько [6], І. Соркіна [7] та інших. У більшості даних робіт проблема підвищення фінансової грамотності населення України розглядається крізь призму використання світового досвіду. Разом з тим залишаються невирішеними питання щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення за віковими групами.

Цілі статті. Метою роботи є – удосконалення теоретичних та науково-методичних основ щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження доходів та заощаджень домогосподарств в Україні протягом 2005 – 2013 рр. (табл. 1.) показало, що у 2013 р. частка заощаджень у доходах населення зменшилася майже удвічі порівняно з 2010 р. й становила 8,67%, у 2010 р. спостерігалось максимальне зростання - 14, 7 %. Проте за даними МВФ протягом цього ж періоду в країнах Західної Європи даний показник становив в середньому 24%. Відсутність приросту фінансових активів у 2011, 2013 р. вказує на те, що за сучасного розвитку економіки України під впливом ряду зовнішніх та внутрішніх факторів домогосподарства надають перевагу збереженню вільних ресурсів поза фінансовими інститутами та сферою бізнесу.

Таблиця 1

Доходи та заощадження населення, млн. грн. [8]

Показник	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Доходи	381404	472061	623289	845641	894286	1101175	1266753	1457864	1529406
Заощадження	45651	44203	47779	52011	80377	161867	123123	147280	132570
Нагромадження нефінансових активів	4444	7159	9939	29515	10493	19578	-1159	-2954	26102
Приріст фінансових активів,	41207	37044	37840	22496	69884	142289	124282	150234	106468
<i>Приріст фінансових активів, у % до попереднього року</i>	<i>76</i>	<i>-10</i>	<i>2</i>	<i>-41</i>	<i>211</i>	<i>203,61</i>	<i>87,34</i>	<i>120,88</i>	<i>70,87</i>
<i>Питома вага заощаджень у доходах населення, %</i>	<i>11,97</i>	<i>9,36</i>	<i>7,67</i>	<i>6,15</i>	<i>8,99</i>	<i>14,70</i>	<i>9,72</i>	<i>10,10</i>	<i>8,67</i>

Для постійної та активної участі домогосподарств в інвестуванні тимчасово вільних коштів в економіку країни важливо забезпечити населення високим як економічним, так і освітнім рівнем життя. Останній, в свою чергу, повинен включати і фінансову грамотність, яка сприяє адаптації індивіда до постійних економічних змін у державі завдяки точному тлумаченні потоку економічних новин та правильному реагуванню на нього.

Для дослідження шляхів підвищення рівня фінансової грамотності українців необхідно, перш за все, з'ясувати сутність поняття «фінансова грамотність» та проаналізувати сучасний рівень фінансової грамотності українців.

Так, Кізіма Т.О. визначає поняття «фінансова грамотність» як «сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень» [4]. До світоглядних установок відносяться фінансова культура громадян, їхні пріоритети під час вибору інструментів для управління фінансами. Знаннями є усвідомлення основних правил функціонування основних фінансових інститутів, набору економічних визначень, принципів, функцій. Навики громадян складаються з вмінь працювати з фінансовою інформацією: розрахунку або пошуку необхідних показників, формування на їх основі подальших рішень та аналізу наслідків прийняття таких рішень для бюджету домогосподарства тощо [4].

З метою визначення сучасного рівня фінансової грамотності населення України проаналізовано результати ряду соціологічних досліджень [1, 9, 10]. Так, кожен другий громадянин України, який формує заощадження, зберігає вільні ресурси вдома в готівковій формі через недостатню фінансову обізнаність про установи та послуги [9, 10].

Характерним є також значна недовіра до вітчизняних фінансових установ у кожного четвертого українця через попередній негативний досвід з банківськими установами пов'язаний з невиконанням останніх своїх зобов'язань. При цьому, з тих осіб, хто зіткнувся з проблемами при користуванні фінансовою послугою мізерна частина подає скаргу у відповідні органи. Решта на довгий втрачає довіру до всіх фінансових установ у зв'язку із незнанням своїх прав та фінансових альтернатив, вибір яких допоміг би уникнути ряду проблем [1; 9, с. 14].

Більше половини українців ніколи не планували сімейний бюджет та хаотично здійснюють витрати, не думаючи про можливість формування заощаджень. Якщо останні і існують, то лише як залишки після поточного задоволення потреб сім'ї [9].

Крім того, варто зазначити, що 39% населення України не мають банківських рахунків, через що не можуть скористатися навіть базовими фінансовими послугами, серед яких: оплата комунальних платежів через банк; користування банківським рахунком та пластиковою картою; споживчий кредит; користування послугою переказу грошей через банк; обмін валюти та інше. Решта 60%, які мають банківські рахунки найчастіше користуються послугою переказу грошей через банк; здійснюють оплату комунальних платежів через банк; користуються банківською картою; здійснюють обмін валют; отримують споживчий кредит та користуються терміналом для проведення платежів [9, с. 11-12; 10].

Таким чином, при різноманітті запропонованих фінансових послуг населення практично не користується інвестиційними послугами, серед яких купівля-продаж цінних паперів, формування додаткової пенсії за допомогою спеціальної депозитної програми, накопичувального страхового фонду або формування додаткової пенсії у недержавному пенсійному фонді тощо [9, с. 12].

Незважаючи на вище перелічені соціологічні дослідження майже 60% українців вважають себе фінансово обізнаними і не вважають за необхідним отримання додаткового обсягу інформації про фінансові послуги [9, с. 12].

Проте понад 40% громадян зовсім не слідкують за фінансовими новинами. І у випадку необхідності вибору фінансової установи кожен другий українець звертається за порадою до родичів чи знайомих, вважаючи їх думку більш надійною або ж не володіючи можливостями пошуку об'єктивної фінансової інформації [9, с. 13]

Необхідно зазначити, що самі громадяни повинні бути зацікавлені у фінансовій грамотності, низький рівень якої провокує не лише безпідставну недовіру до фінансових інститутів, а й спричиняє втрату можливого доходу населення від інвестування заощаджень в економіку. В найгіршому випадку фінансовою необізнаністю громадян можуть скористатися недобросовісні продавці фінансових товарів та послуг.

Для інститутів фінансового ринку неосвіченість громадян спричиняє низький попит на послуги, які вони пропонують широкому загалу через недовіру громадян, спричиненою досвідом співпраці із фінансовими шахраями та недостатньою поінформованістю про механізми роботи фінансових інститутів.

На рівні всієї держави відсутність широкої участі громадян у інвестиційному житті країни призводить до дефіциту коштів в грошовому обороті, низького рівня наданих фінансових послуг через незначний на них попит та до дисбалансу економіки країни в цілому.

Підсумовуючи вищезазначене можна стверджувати про нагальну необхідність державних освітніх реформ для підвищення рівня фінансової грамотності громадян України різних вікових груп.

Частково освітні реформи для підвищення рівня фінансової грамотності населення реалізуються через Національний банк України, який реалізував План заходів з підвищення рівня фінансової грамотності населення України 2013-го року, створений як складова частина Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 рр.. Цим планом реалізовано низка масштабних просвітницьких проєктів, орієнтованих на різні верстви населення, за участі та підтримки партнерів Національного банку України.

Зокрема з вересня 2012 до травня 2013 року у 86 школах країни за підтримки та у співпраці з Національним банком України, Університетом банківської справи Національного банку України та Міністерством освіти і науки України було здійснено експериментальний всеукраїнський курс «Фінансова грамотність», до якого було залучено 3 400 учнів віком від 15 до 16 років з 18 регіонів країни. Завданням 85 спеціально підготовлених учителів було навчити дітей практичним аспектам фінансового планування, управління власними фінансами та відповідальній поведінці як споживачів фінансових послуг [8].

Навчальна програма за курсом «Фінансова грамотність» була розрахована на повний академічний рік та складалася з чотирьох блоків: «Гроші і фінанси», «Заощадження та інвестування», «Запозичення», «Страхування та власний бюджет». Завдяки професійному викладанню та методичній літературі, якою були забезпечені учні та викладачі, були досягнуті значні результати – рівень фінансових знань учнів підвищився з 45 до 65 процентних пунктів.

Крім того, близько для 3000 учнів віком від 9 до 16 років, які перебували у 47 літніх дитячих таборах оздоровлення та відпочинку з 15 регіонів України, волонтерами спільно з Національним банком України за період літніх канікул 2013 року було проведено цикл занять на основі курсів «Фінансова грамотність» та «Фінансове виховання». Перевагами подібних заходів стала ігрова форма викладання матеріалу, організація різноманітних фінансових конкурсів та вікторин, невимушене спілкування між викладачем та дітьми [8].

Проте це не державні проекти, а лише експериментальні заходи. Але вже на цьому рівні високі результати демонструють необхідність всеукраїнської програми фінансової грамотності не лише в загальноосвітніх, дошкільних та вищих навчальних закладах, а й поза навчальними закладами.

Нами пропонується сукупність нововведень для підвищення рівня фінансової грамотності, яка дозволяє охопити цим процесом усі вікові групи населення. Запропоновані шляхи розвитку фінансової грамотності для кожної вікової групи представлено на рисунку 1.

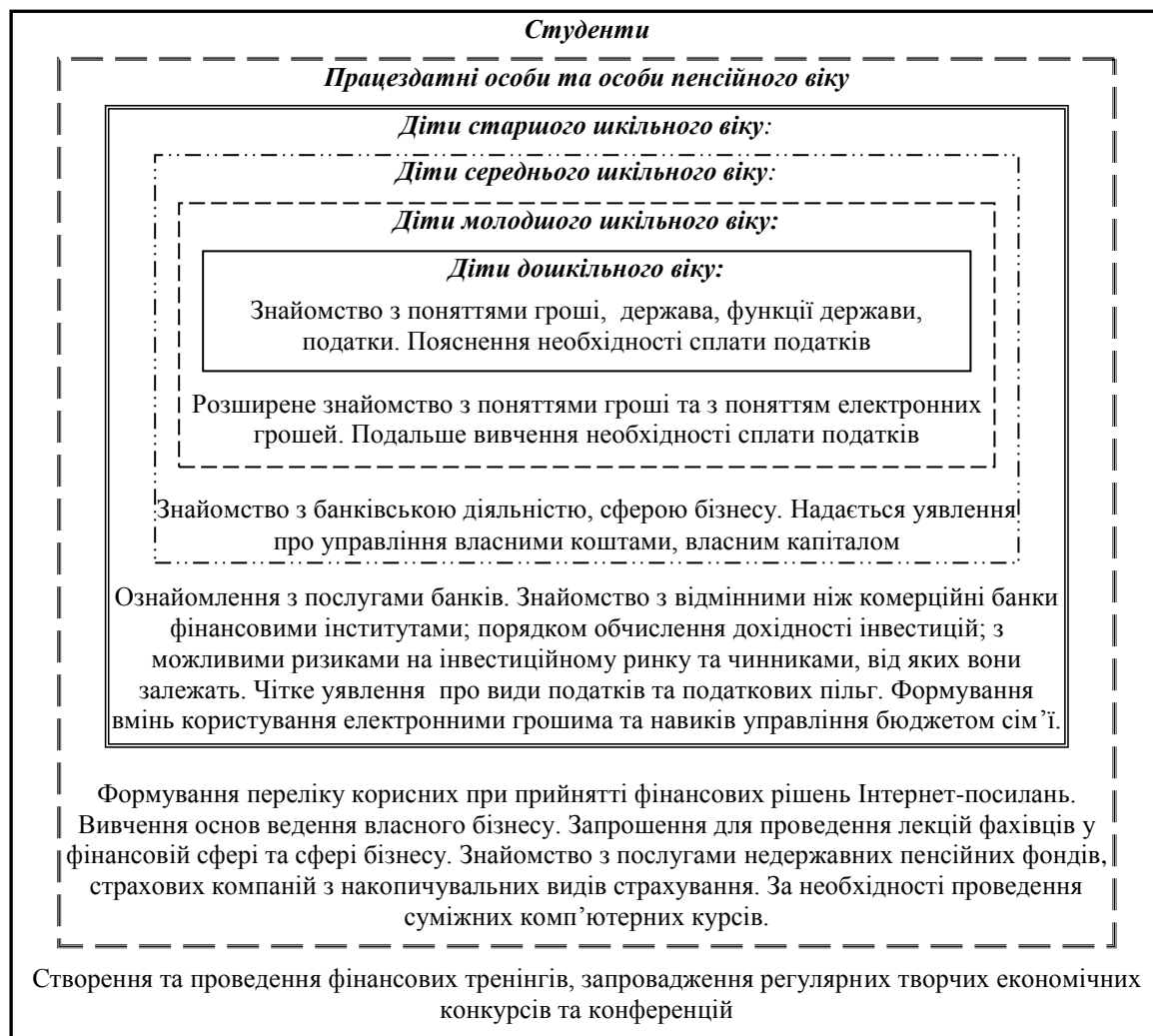

Рисунок 1 - Структура нововведень для підвищення рівня фінансової грамотності населення за віковими групами (авторська розробка)

Розглянемо детальніше структуру необхідних нововведень залежно від вікових груп:

1. Діти дошкільного віку – знайомство дітей з такими поняттями, як «держава», функції, які вона зобов'язана виконувати (охороняти, навчати, лікувати тощо) та шляхи отримання ресурсів для забезпечення фінансування покладених на неї функцій. В даному віці головне пояснити важливість податкової системи країни та необхідність сплати податків, завдяки яким ми і отримуємо безкоштовні послуги. Сплата державі частини власного доходу – це запорука стабільності у всіх сферах життя країни. Крім

того, в ігровій формі проводиться узагальнене знайомство з грошима. Вся інформація подається в невимушеній формі і супроводжується активною участю самих дітей у формуванні висновків

2. Діти молодшого шкільного віку – окрім попередніх пояснень до освітньої програми додається більш детальне знайомство з грошима, визначається їх призначення, функції, класифікація, переваги та недоліки різних форм грошей. Основним завданням освітньої програми вже в шкільному віці пояснити переваги електронної форми грошей (економічність, контрольованість, зручність тощо).

3. Діти середнього шкільного віку – завдяки розробленим ігровим програмам знайомляться із банківською діяльністю, сферою бізнесу, формуванням та розпорядженням власного капіталу, місцем податків у сфері власної підприємницької діяльності тощо. На даному етапі головне пояснити учням сутність грошей, як особливого товару, який може приносити дохід як від особистого його використання, так і від тимчасової його передачі іншому суб'єкту. У зв'язку з цим акцентується увага на понятті «втрачена вигода», яка з'являється від зберігання заощаджень готівкою поза грошовим оборотом країни.

4. Учні старшого шкільного віку крім вищезазначеного повинні бути ознайомлені з фінансовими інститутами, вміти розраховувати дохідність за різними інвестиційними інструментами, орієнтуватися в рівнях ризику і невизначеності, якими супроводжуються розрахована дохідність. Бути обізнаними в системі загальнообов'язкових та місцевих податків та можливостями отримання податкових пільг. Крім того вони повинні вміти користуватися електронними грошима, чітко уявляти їхні переваги перед готівкою. На даному етапі головне навчити учнів самостійно складати бюджет сім'ї та можливі шляхи зменшення витрат та збільшення доходів в тому числі і від трансформування заощаджень в інвестиції.

Шкільна і дошкільна економічна освіта покликана не лише залучити дітей до актуальних фінансових тем для кожного домогосподарства, а й дати можливість батькам отримувати ті ж знання разом з дітьми. Для цього необхідно проводити групові уроки, ігри, змагання, пов'язувати домашні завдання учнів з веденням сімейного бюджету, визначенням сплачених сім'єю податків, отриманих доходів від інвестицій тощо. У зв'язку з проведенням шкільних занять, на яких важлива присутність і батьків, варто запрошувати осіб безпосередньо пов'язаних із фінансовим сектором – працівників банківської, податкової, страхової сфери тощо.

Саме шкільна освіта є найбільш необхідною за сучасного розвитку економіки і її впровадження повинно супроводжуватись широкою участю держави. Фінансування такої освіти – це інвестиції в майбутнє, яке потребує економічно грамотної та активної молоді, що мала б змогу не лише отримувати стабільний дохід від своєї праці, а й правильно ним розпоряджатись.

5. Особи працездатного та пенсійного віку (у т.ч. студенти). Студенти – запровадження у освітніх закладах II-IV рівнів акредитації фінансових тренінгів, лекцій провідних спеціалістів в економічній сфері, в тому числі і з-за кордону; формування конкурсів, де б студенти могли б запропонувати шляхи оптимізації бюджету домогосподарства тощо.

Оскільки студенти разом з іншими особами працездатного та пенсійного віку вже сьогодні є для економіки країни потенційними інвесторами, то для зазначених вікових груп важливим є не лише теоретичний, а й практичний бік навчання. До останнього можуть входити ознайомлення з послугами банків, корисні Інтернет-посилання, основи формування та ведення власного бізнесу, переваги формування накопичувального пенсійного фонду, значення накопичувальних видів страхування тощо. Для людей старшого віку корисно запровадити суміжні комп'ютерні курси.

Особам, які мають визначений робочий графік та не мають змоги (або коштів) на відвідування курсів фінансової грамотності, доцільним вважається створення фінансово-освітніх програм на телебаченні за участі широкого кола експертів, аналітиків та спеціалістів у сфері фінансів. Крім того важливе залучення до освітньої програми місцевих бібліотек (для акумулювання необхідної економічної літератури, як в традиційному паперовому вигляді, так і в комплексі необхідних Інтернет-посилань) та радіостанцій (створення програм на основі обговорення актуальних фінансових питань слухачів із запрошеними фахівцями).

Висновки. Розроблений та систематизований перелік нововведень для підвищення рівня фінансової грамотності дозволяє охопити цим процесом усі вікові групи населення, починаючи з дошкільного і закінчуючи пенсійним віком. Запропонована програма стане ефективним продовженням вже розпочатих Національним банком України експериментальних заходів з проведення факультативних занять, присвячених особливостям ведення сімейного бюджету та інвестування коштів, на базі старших класів та закладах літнього відпочинку.

Список літератури

1. Захист прав споживачів фінансових послуг: поінформовані та захищені споживачі – запорука підвищення довіри до фінансового сектору // Проект USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP). – 2009-2012. – 104 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.finrep.kiev.ua/download/legal_publication_jan2013_ua.pdf
2. Стратегія реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012-2017 рр. // Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2012 р. № 867-р.
3. Юрій. С.І. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій / С. І. Юрій, Т. О. Кізіма // Фінанси України. — Київ, 2012. — № 2 (195). — С. 16-25.
4. Кізіма Т. О. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії / Т. О. Кізіма // Вісник ТНЕУ. – 2012. – №2. – С. 64-71.
5. Слав'янська Н. Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність / Слав'янська Н., Незнамова А. // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 4. – С. 31-35. Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. Режим доступу: – www.bank.gov.ua
6. Приходько Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України / Б. Приходько // Вісник Національного банку України. – Київ, 2014. – № 2 (216). – С. 11-16.
7. Соркін І. В. Методологічні засади розроблення стратегічних документів щодо фінансової грамотності / Соркін І. В. // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. - 2013. - Вип. 2. - С. 301-309.
8. Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. Режим доступу: – www.bank.gov.ua
9. Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. – 2-ге видання, доповнене та виправлене / Роберт Бонд, Олексій Куценко, Наталія Лозинська // Проект USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP). – Київ, Грудень 2010. – 42 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: – http://www.svb.org.ua/sites/default/files/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf
10. Шпак І. Фінансово безкультурні українці? / Інна Шпак // Економічна правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.epravda.com.ua/publications/2011/03/3/274995/>